

AXBOROT TIZIMLARINING IJTIMOYIY DINAMIKA VA IJTIMOYIY MUVOZANATGA TA'SIRI**Nasridinov F.X. -***O'zMU mustaqil izlanuvchisi*

Axborot tizimlarining ijtimoiy dinamika va ijtimoiy muvozanatga ta'siri mavzusi zamonaviy falsafaning dolzarb muammolaridan biri bo'lib, u axborot inson hayotining barcha qatlamlariga chuqur singib borayotgani bebilan bog'liq. Falsafiy nuqtai nazardan axborot tizimlari faqat texnik yoki funksional vosita emas, balki jamiyat ongi, qadriyatlari va tafakkur usulini shakllantiruvchi kuch sifatida namoyon bo'lmoqda. Ular ijtimoiy dinamikani tezlashtirib, vaqt va makon haqidagi an'anaviy tasavvurlarni o'zgartirmoqda. Inson faoliyatining ritmi tezlashar ekan, ijtimoiy munosabatlarda barqarorlik va beqarorlik o'rtasidagi muvozanat ham qayta ko'rib chiqiladi. Ayni paytda axborot oqimining ortishi jamiyatni rivojlanishga undashi bilan birga, unda ma'naviy charchoq va ongiy parokandalikka ham olib kelishi kuzatilmoqda. Shu ma'noda, mazkur mavzu inson va texnologiya o'rtasidagi dialektik munosabatlarni tushunish uchun muhim falsafiy maydonni ochadi.

Ijtimoiy dinamika falsafada doimo harakat, o'zgarish va rivojlanish tushunchalari bilan bog'liq bo'lib kelgan. Axborot tizimlari esa bu harakatni sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqdi. Ilgari ijtimoiy o'zgarishlar avlodlar almashinuvi orqali sekin kechgan bo'lsa, bugun axborot texnologiyalari orqali bir necha yil, hatto oy va kunlar ichida amalga oshmoqda. Bu holat jamiyatdagi ijtimoiy rollar, maqomlar va identifikatsiya jarayonlariga faol ta'sir ko'rsatmoqda. Pirovardida, inson o'zini anglash jarayonida barqaror nuqtalarni yo'qotib, doimiy o'zgaruvchan muhitda qaror qabul qilishga majbur bo'lmoqda. Shu ma'noda ijtimoiy dinamika nafaqat tashqi jarayon, balki inson ichki dunyosidagi ziddiyatlarni ham kuchaytiradi. Shu sababli axborot tizimlarining ta'siri ijtimoiy harakatning mazmun va yo'nalishini qayta shakllantiruvchi omil sifatida baholanadi.

Ijtimoiy muvozanat masalasi esa axborot tizimlari sharoitida yanada murakkab tus oladi. Falsafada muvozanat barqarorlik, uyg'unlik va tizimning o'zini saqlab qolish qobiliyati bilan bog'lanadi. Axborot tizimlari bir tomondan jamiyatda shaffoflik va aloqadorlikni oshirib, muvozanatni ta'minlashga xizmat qilsa, boshqa tomondan esa notekis axborot taqsimoti, manipulyatsiya va yolg'on ma'lumotlar ijtimoiy ishonchni susaytiradi. Bu holat ijtimoiy qatlamlar o'rtasidagi ziddiyatlarni kuchaytirib, muvozanatni izdan chiqarishi mumkin. Falsafiy tahlil shuni ko'rsatadiki, muvozanat statik holat emas, balki doimiy ravishda qayta tiklanib turadigan jarayondir. Demak, axborot tizimlari bu jarayonni yoki mustahkamlaydi yoki zaiflashtiradi.

Axborot tizimlarining ijtimoiy dinamika va ijtimoiy muvozanatga ta'siri masalasi inson, jamiyat va texnologiya o'rtasidagi murakkab munosabatlarni anglash uchun muhim falsafiy ahamiyatga ega. Bu falsafiy tadqiqotlarda taraqqiyotning faqat texnik emas, balki ma'naviy va ongiy o'leholvarini ham ko'rib chiqish imkonini beradi. Axborot tizimlari inson erkinligini kengaytirish bilan birga, yangi mas'uliyat va xatarlarni ham yuzaga keltiradi. Shuning uchun ijtimoiy muvozanatni saqlash faqat texnologiyani rivojlantirish emas, balki uni anglash va ma'naviy nazorat qilishni ham talab qiladi. "Jamiyatda «axborot erkinligi» tushunchasi «axborot mas'uliyati»ni istisno qilmaydi. Shunga ko'ra, «axborot erkinligi»ni demokratiya belgisi, tamoyili, xususiyati deb baholash muayyan darajada shartli va nisbiydir"[1.119]. Falsafa esa bu jarayonda tanqidiy fikrlash va umumiy ma'no izlash orqali yo'l ko'rsatuvchi vazifasini bajaradi.

Axborot tizimlarining ijtimoiy dinamika va ijtimoiy muvozanatga ta'sirini falsafiy nuqtai nazardan inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni yangi bosqichga olib chiqqan murakkab jarayon sifatida baholash mumkin. Chunki axborot tizimlari faqat ma'lumotni uzatish vositasi emas, balki ijtimoiy ongni shakllantiruvchi, qadriyatlar ierarxiyasini qayta tuzuvchi va ijtimoiy tajribani tezkor aylanmaga soluvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi. Shu ma'noda, ijtimoiy dinamika endilikda tabiiy yoki tarixiy sekin o'zgarishlar orqali emas, balki algoritmlar, raqamli platformalar va global tarmoqlar orqali jadallashmoqda. Bu holat jamiyatdagi an'anaviy institutlarning barqarorligiga ta'sir ko'rsatib, ularni doimiy moslashuv holatiga majbur qiladi. Falsafiy jihatdan

qaralganda, bunday tezlashgan dinamika inson ongida vaqt, ma'no va javobgarlik haqidagi tasavvurlarni qayta shakllantiradi.

Ijtimoiy muvozanat axborot tizimlari ta'sirida yangi mazmun kasb etmoqda. Ilgari muvozanat ijtimoiy rollar, me'yorlar va institutlar orqali nisbatan barqaror saqlangan bo'lsa, hozirgi kunda axborot oqimlarining notengligi, manipulyativ texnologiyalar va virtual makonning ta'siri bu muvozanatni muayyan darajada zaiflashtirmoqda. Bu tizimlar bir vaqtning o'zida ham uyg'unlik, ham parokandalikni keltirib chiqarish imkoniyatiga ega bo'lib, uning ta'sirida jamiyatda aloqadorlik ortadi, biroq umumiy ma'no va ishonch kamayadi. Bu paradoks falsafada ijtimoiy tizimlarning o'z-o'zini saqlash qobiliyati masalasini yanada dolzarblashtirib, muvozanatni endilikda statik holat emas, balki axborot bosimi ostida doimiy qayta tiklanib turadigan nozik jarayon sifatida tushunishga yordam beradi.

Axborot tizimlarining ijtimoiy dinamika va muvozanatga ta'sirini chuqur tahlil qilish insonning ma'naviy pozitsiyasini markazga qo'yadi. Agar axborot texnologiyalari faqat samaradorlik va tezkorlik mezonlari asosida rivojlantirilsa, ijtimoiy dinamika nazoratsiz tezlashib, muvozanatning izdan chiqishiga olib kelishi mumkin. Falsafiy nuqtai nazardan, bunday holatda jamiyat texnik taraqqiyotga erishsa-da, ma'naviy barqarorlikni yo'qotish xavfiga duch keladi. Shu sababli axborot tizimlarini ijtimoiy ong, axloq va mas'uliyat bilan uyg'un holda anglash zarurati tug'iladi. Faqat shu yo'l bilangina axborotga asoslangan ijtimoiy dinamika barqaror ijtimoiy muvozanat bilan uyg'unlashishi mumkin.

Ijtimoiy dinamika falsafada jamiyatning doimiy harakatda, o'zgarish va rivojlanish jarayonida ekanini ifodalovchi asosiy tushunchalardan biri hisoblanadi. Qadimgi davr faylasuflaridan tortib, falsafaning zamonaviy vakillariga qadar jamiyatni o'zgarish holatda emas, balki ziddiyatlar orqali taraqqiy etuvchi tizim sifatida talqin qilish an'anasi mavjud. Ayniqsa, Gegel falsafasida ijtimoiy harakat dialektik rivojlanish sifatida tushuntirilib, jamiyatdagi har bir yangi bosqich avvalgi holatni inkor qilish orqali yuzaga chiqishi ta'kidlanadi[2.112]. Bu nuqtai nazar ijtimoiy dinamikani tasodifiy emas, balki qonuniy jarayon sifatida anglashga asos bo'ladi.

Ijtimoiy dinamika inson faoliyati, iqtisodiy munosabatlar, siyosiy tizim va ma'naviy qadriyatlar bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Pitirim Sorokin ijtimoiy-madaniy dinamika haqidagi ta'limotida jamiyat rivojini ma'naviy va madaniy omillar bilan bog'lab, ijtimoiy o'zgarishlar faqat moddiy sabablar bilan izohlanmasligini ko'rsatadi. Uning fikricha, "jamiyatdagi har qanday dinamika qadriyatlar tizimidagi o'zgarish bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu holat ijtimoiy ong va xatti-harakatlarga bevosita ta'sir ko'rsatadi"[3.45].

Ijtimoiy muvozanat esa jamiyatning nisbatan barqaror, uyg'un holatini anglatadi. Falsafiy jihatdan muvozanat to'liq tinchlik yoki harakatsizlik emas, balki turli ijtimoiy kuchlar, manfaatlar va guruhlar o'rtasidagi muvofiqlik holatidir. Shu ma'noda Ogyust Kont jamiyatni organizmga qiyoslab, uning barqarorligi ijtimoiy institutlar o'rtasidagi muvofiqlikka bog'liq ekanini ta'kidlaydi[4.78]. Bu qarash ijtimoiy muvozanatni saqlash jamiyatning mavjudligini ta'minlovchi muhim shart ekanini ko'rsatadi.

Ijtimoiy dinamika va ijtimoiy muvozanat o'zaro qarama-qarshi emas, balki dialektik jihatdan bir-birini to'ldiruvchi tushunchalardir. Chunki, jamiyatda ortiqcha barqarorlik taraqqiyotni sekinlashtirsa, keskin dinamika muvozanatning buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, Gerbert Spenser jamiyat rivojini muvozanatdan muvozanatga o'tish jarayoni sifatida talqin qiladi. Uning fikricha, "ijtimoiy tizimlar tashqi va ichki o'zgarishlarga moslashib borish orqali yangi muvozanat holatiga yetadi"[5.132].

Zamonaviy falsafada ijtimoiy dinamika va muvozanat masalasi globallashuv va axborot jamiyati sharoitida yanada kengroq tahlilga tortilmoqda. N.N. Moiseev axborot va texnologiyalar ta'sirida jamiyatdagi o'zgarishlar tezlashib, an'anaviy muvozanat mexanizmlari yetarli samara bermay qolayotganini ta'kidlaydi[6.96]. Faylasuf ijtimoiy barqarorlikni saqlash uchun inson ma'naviyati va mas'uliyatini asosiy omil sifatida ko'radi.

O'zbek falsafiy tafakkurida ham ijtimoiy dinamika va ijtimoiy muvozanat masalasi milliy taraqqiyot va ma'naviy barqarorlik nuqtai nazaridan tahlil qilinmoqda. Aksariyat faylasuflarimiz jamiyat rivojini ma'naviy omillar bilan bog'lab, ijtimoiy muvozanatni saqlashda milliy qadriyatlar

hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ta'kidlaydi. Ular dinamika va muvozanat uyg'unligini jamiyat taraqqiyotining barqaror modeli sifatida baholaydilar.

Axborot tizimlarining ijtimoiy dinamika va ijtimoiy muvozanatga ta'siri bo'yicha nazariy xulosa shuni ko'rsatadiki, ular zamonaviy jamiyat rivojining asosiy harakatlantiruvchi omillaridan biriga aylangan. Axborot tizimlari ijtimoiy o'zgarishlarning sur'atini keskin oshirib, jamiyatdagi an'anaviy rivojlanish modellarini qayta ko'rib chiqishni talab etmoqda. Natijada ijtimoiy dinamika endi tabiiy va sekin kechadigan jarayon emas, balki inson ongi, ijtimoiy munosabatlar va institutlar darajasida jadal ravishda kechayotgan murakkab transformatsiya sifatida namoyon bo'ladi. Bu holat falsafiy tahlilda jamiyatni statik emas, doimiy ravishda qayta tuzilayotgan tizim sifatida anglash zarurligini asoslaydi.

Ijtimoiy muvozanat masalasi axborot tizimlari sharoitida yangi nazariy mazmun kasb etadi. Axborot oqimlarining ko'payishi va raqamli vositalarning kengayishi jamiyatdagi o'zaro bog'liqlikni kuchaytirsa-da, bir vaqtning o'zida ishonch, ma'no va ijtimoiy kelishuv mexanizmlarini zaiflashtirishi mumkin. Shu bois muvozanat endilikda barqaror holat emas, balki axborot bosimi ostida doimiy ravishda qayta tiklanib turadigan dinamik jarayon sifatida qaraladi. Nazariy jihatdan bu jamiyat barqarorligi axborot tizimlarining mazmuni, boshqarilishi va ma'naviy nazorati bilan chambarchas bog'liq ekanini ko'rsatadi.

Umumiy xulosa sifatida aytish mumkinki, axborot tizimlarining ijtimoiy dinamika va ijtimoiy muvozanatga ta'siri faqat texnologik emas, balki chuqur falsafiy muammo hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyotida barqarorlikka erishish axborot texnologiyalarini insonparvar qadriyatlar, axloqiy mas'uliyat va ijtimoiy adolat tamoyillari bilan uyg'unlashtirishni talab etadi. Nazariy nuqtai nazardan, axborot tizimlari ijtimoiy dinamikani boshqarish va muvozanatni saqlash imkoniyatini ham, uni izdan chiqarish xavfini ham o'z ichiga oladi. Shuning uchun mazkur mavzu zamonaviy falsafiy tadqiqotlar uchun ustuvor ahamiyatga ega bo'lib qolaveradi.

ADABIYOTLAR:

1. Назаров Қ. Жаҳон фалсафаси қомуси. –Тошкент.: ЎзФМЖ, 2023. –Б.119
2. Gegel G.V.F. Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. - Berlin: Duncker und Humblot, 1997. – P.112
3. Sorokin P.A. Social and Cultural Dynamics. - New York: American Book Company, 1997. - P. 45.
4. Comte A. Cours de philosophie positive. - Paris: Bachelier, 1999. –P.78
5. Spencer H. The Principles of Sociology. - London: Williams and Norgate, 1996. P. 132.
6. Моисеев Н.Н. Человек и ноосфера. — Москва: Молодая гвардия, 1990. — 96-бет.

REZYUME

Maqolada axborot tizimlari va ijtimoiy dinamika tushunchalarining mazmun-mohiyati, xususiyatlari va ularning ijtimoiy muvozanatga ta'siri tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: axborot, axborot tizimlari, jamiyai, globallashtirish, ijtimoiy dinamika, ijtimoiy muvozanat, texnologik taraqqiyot.

РЕЗЮМЕ:

В статье анализируются сущность, особенности информационных систем и социальной динамики и их влияние на социальное равновесие.

Ключевые слова: информация, информационные системы, общество, глобализация, социальная динамика, социальное равновесие, технологический прогресс.

RESUME

The article analyzes the essence and characteristics of the concepts of information systems and social dynamics and their impact on social equilibrium.

Keywords: information, information systems, society, globalization, social dynamics, social equilibrium, technological progress.